

Пеняк П.С.

доцент,
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
м. Ужгород, Україна

Руснак В.І.

старший викладач,
ДВНЗ "Ужгородський національний університет"
м. Ужгород, Україна

АРХІТЕКТУРНІ ПАМ'ЯТКИ ЯК СКЛАДОВА ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ РЕСУРСІВ ЗАКАРПАТТЯ

Закарпатська область України володіє потужною базою значних й оригінальних історико-культурних ресурсів, серед яких найбільшу цінність як туристичний об'єкт мають архітектурні пам'ятки. Як відомо, пам'яткою архітектури є будь-який твір архітектурно-будівельної діяльності людини, який становить для суспільства історичну, наукову, мистецьку, пізнавальну або іншу культурну цінність [2, с. 56]. Сьогодні в області взято на облік понад 700 пам'яток історії та культури, в тому числі понад 100 архітектурних об'єктів [7, с. 182 - 191]. Їх цінність полягає не тільки в пізнавальній ролі як джерела історичної інформації, але і як об'єктів рекреаційної сфери.

Наявні на Закарпатті архітектурні об'єкти кам'яної й дерев'яної архітектури XI-XIX ст., що характеризуються різноманітністю східно- і західноєвропейських стилів, виділяють його в унікальний регіон Центральної Європи. Пам'ятки зодчества репрезентують усі основні стилі європейської архітектури, представляючи і всі її

функціональні типи [6, с. 43]. У появі різноманітних архітектурних стилів важливу роль відіграли і ті етнічні групи, які проживали в краї (русини-українці, угорці, словаки, чехи, румуни, німці, євреї) та їх належність до релігійних конфесій (православні, греко-католики, римо-католики, протестанти, іудеї). За підрахунками київського дослідника О.Бейдика, на території Закарпаття діє 888 церков (православні, греко-католицькі, римо-католицькі, протестантські, іудейського віровизначення), з них 78 є пам'ятками архітектури [2, с. 305].

Будівлі західноєвропейських стилів (романський, готичний, ренесанс, бароко) споруджувалися, як правило, у містах: Ужгород, Мукачево, Берегово, Севлюш (нині Виноградово), Хуст, Тячево. Тут зосереджувалася феодальна еліта та представники угорської й австро-угорської адміністрації, торгової та ремісничої верхівки. В той же час, у гірських оселях Верховини та Гуцульщини, заселеної русинами-українцями, розвивалося культове дерев'яне зодчество, архітектура якого була тісно пов'язана зі східнослов'янськими теренами.

Одним із ранніх будівельних стилів, який поширився на Закарпатті, був візантійський. В плані це округлі, квадратні, багатокутні або хрестоподібні споруди (хрещальні, мавзолеї тощо) з куполоподібним склепінням з барабаном [1, с. 51 - 56]. Зразком візантійської архітектури є ротонда в Горянах у передмісті Ужгорода, яка є унікальним витвором цього стилю зодчества в Центральній Європі. Вона має в плані шість конхів (напівкупол, який служить для перекриття напівциліндричних у плані частин), вписаних у коло. Стіни муровані з плінфи, на цементівці. Ротонду було побудовано для християн візантійського обряду десь наприкінці X – на початку XI ст. ще до розповсюдження католицизму на Закарпатті [4, с. 34; 5, с. 11].

Як відомо, в європейській архітектурі раннього й пізнього середньовіччя виділяються романський (XI-XII ст.) та готичний періоди (XIII – XV ст.). Романська архітектура склалася в результаті поєднання місцевих і візантійських стилевих форм. Завдяки появі цього стилю була розв’язана проблема перекриття внутрішнього простору церкви або іншої споруди. Для цього використовувалося спочатку циліндричне, а потім хрестоподібне склепіння [1, с. 58 - 59].

Яким шляхом романське зодчество з’являється на Закарпатті? Навколо королівських фортець в Ужгороді, Мукачеві, Севлюші, Хусті виникають посади, де проживало ремісниче і торгове населення. Угорці, які протягом XI – XII ст. остаточно захопили терени краю, не володіли традиціями кам’яного будівництва і повністю перейняли їх із Західної Європи. А тому не дивно, що частина кам’яних культових споруд (Кідьош, Бене, Тисобикень, Виноградово, Берегово, Паладь-Комарівці) будувалися приїжджими майстрами, а всі допоміжні роботи виконувало місцеве населення.

Середньовічні міста, які стали центрами ремесла й торгівлі, перетворилися в носіїв готичної архітектури. Її характерними ознаками є вертикальність композиції, стрілчаста арка, ребристе склепіння [1, с. 68 - 69]. Готичні храми споруджувалися на самих привабливих ділянках землі, у тих місцях, де сходилися центральні вулиці того чи іншого міста. У такий спосіб розташовані готичні (романо-готичні, готично-барочні) церкви в Мукачеві, Берегові, Виноградіві, Хусті, Тячеві. Найбільш виразно репрезентує цей стиль готичний храм св. Юрія на подвір’ї ужгородського замку, побудований у XIV ст. У Мукачеві збереглася вівтарна частина від готичного собору св. Мартина, знесеного в 1904 році. У значно перебудованому вигляді до нас дійшли

Воздвиженський костюл у Берегові та Вознесенська церква у Виноградіві [3, с. 184].

На рубежі XIV – XV ст. у Західній Європі виникає стиль ренесанс (Відродження), однією з основних ознак якого було спорудження будівель з цегляними стінами і покриттям внутрішнього простору хрестоподібним, зімкнутим або сферичним склепінням. До числа нововведень належить використання аркад на невисоких колонах [1, с. 111]. Прикладом цього можуть служити аркади у внутрішньому дворіку Ужгородського замку і аркада у верхньому замку Мукачєва.

Протягом XVII – XVIII і початку XIX ст. поширюється стиль бароко, який в основному переймає попередню техніку будівництва. Барочний простір перекривається різними типами склепіння: зімкнутим, парусним, хрестоподібним. Масивна стіна прикривалася товстим шаром штукатурки, яка споруджувалася з цегли чи каменю [1, с. 137]. Прикладом барочної споруди є будівля Ужанської жупи (жупанат), споруджена в 1809 році в Ужгороді. В стилі бароко побудований протягом 1766 – 1772 років Мукачівський монастир на Чернечій горі.

Невід’ємною складовою матеріальної й духовної культури Закарпаття є дерев’яне зодчество. Воно формувалося під двома впливами - східним, києво-руським і західноєвропейським. Храми, які дійшли до наших днів, були споруджені протягом XVI – XIX ст. Етнографічні групи лемків, бойків, гуцулів, які населяли Українські Карпати, стали творцями своєрідної архітектури. Тому традиційна класифікація розрізняє на Закарпатті п’ять стилів: лемківський, бойківський, гуцульський, бароковий та готичний, а також два підстили - середньогуцульський та стиль ”ампір” у верхів’ях річки Тересви [8, с. 833; 9].

Найбільше на території регіону збереглося споруд бойківської будівельної школи. Як правило, це тризрубні споруди, одно-, дво- чи триверхі з багаторазовими переломами наметоподібних конструкцій і високою вежею над бабинцем. За зовнішніми ознаками їх можна поділити на дві групи: по-перше, з наметоподібним дахом, куди можна віднести церкви в селах Верхній Студений Хустського району, Гусний, Сухий, Вишка, Кострино, Ужок Ужгородського району, по-друге, храми з широкими багатосхилими дахами і вежею над бабинцем: села Буківцьово, Черногорова, Сіль, Лікіцари Ужгородського, Ізки, Рекіти, Розтока, Дешковиця Хустського районів, присілок Бистрий міста Сваляви [8, с. 833 – 836].

Церкви лемківської будівельної школи відносяться в основному до другої половини XVIII ст. Їх стилістичною рисою є ліквідація центричності споруди шляхом переміщення висотної домінанти з центрального зрубу на високу вежу-дзвіницю барочного типу, втиснуту над бабинцем або біля нього. Серед найбільш досконалих витворів цієї школи можна назвати церкву із села Шелестова Мукачівського району (нині знаходиться в Закарпатському музеї народної архітектури та побуту), із села Медведівці Мукачівського району (перевезена до етнографічного музею м. Праги), із села Плоске Свалявського району (експонується в музеї народної архітектури і побуту в Пирогові в Києві).

Для гуцульської архітектурної школи притаманні хрещаті в плані одно-, три- та п'ятиверхі дерев'яні храми. До репрезентативних зразків цієї школи відносяться дві церкви з Рахівського району: Струківська в селищі Ясіня та в присілку Плитоватий. Шедеври закарпатської дерев'яної архітектури заслуговують на те, щоб бути збереженими не тільки для прийдешніх поколінь, а й більш широко використовуватися у

сфері туризму. Адже, як свідчить європейський досвід, вмiла організація їх охорони, показу, налагоджена інформація дали б значний економічний ефект.

Складовою архітектурного зодчества є замки як військово-фортифікаційні споруди. На території регіону пам'ятками європейського значення є Ужгородський й Мукачівський замки. Збереглися руїни Невицького, Середнянського, Севлюшського, Королівського, Хустського замків. Всі вони в тій чи іншій мірі відтворюють славне історичне минуле Закарпаття.

Список використаних джерел:

1. Бартенев И.А., Батажкова В.Н. Очерки истории архитектурных стилей. Москва: «Изобразительное искусство», 1983. 384 с.

2. Бейдик О.О. Рекреаційні ресурси України. Навчальний посібник. Київ: Альтерпрес, 2011. 462 с.

3. Гранчак І.М., Данилюк Д.Д. Культура Закарпаття доби феодалізму (X – кінець XVIII ст.). В кн.: Нариси історії Закарпаття. Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі, 1993. С. 156-192.

4. Заплетал Ф. Горянська ротонда. Оломоуц, 1923. 35 с.

5. Знаменская Н.Г. Горянская ротонда. Ужгород, 1967. 12 с.

6. Мацола В.І. Рекреаційні ресурси Закарпатської області та їх економічна оцінка. Ужгород: УЖДУ, 1996. 62 с.

7. Памятники истории и культуры Украинской ССР. Киев: Наукова думка, 1987. 756 с.

8. Сирохман М. Церкви України. Закарпаття. Львів: видавництво "Мс", 2000. 880 с.

9. Сирохман М. 55 дерев'яних храмів Закарпаття. Київ: Грані-Т, 2008. 88 с.

